

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Historické vědy – české dějiny

Zdenko M a r š á l e k

TEZE K DIZERTAČNÍ PRÁCI

„Česká“, nebo „československá“ armáda?

**Národnostní složení československých vojenských jednotek
v zahraničí v letech 1939–1945**

“Czech”, or “Czechoslovak” Army?

**The ethnic and nationality composition
of the Czechoslovak military units-in-exile in 1939-1945**

vedoucí práce:

prof. PhDr. Jan Kuklík, CSc. (†)

PhDr. Jan Gebhart, DrSc.

2014

OBECNÁ VÝCHODISKA

Transnacionalita a problém osobní sebeidentifikace jedince

Od počátku devadesátých let 20. století se vedle fenoménů národa, národnosti a nacionalismu postupně objevil i nový pojem transnacionalita. Výklad tohoto pojmu se víceméně ustálil ve smyslu přesahu, respektive pohybu lidí, myšlenek, technologií, institucí apod. přes národní a státní hranice.¹ Podle mého názoru jde však pouze o jedno z možných definičních vymezení, neboť termín transnacionalita lze aplikovat v mnoha různých významech a v několika rovinách. Samotný pojem tak chápu především jako svého druhu verbální symbol, který může spojovat celou řadu diskusí na různých úrovních.

Jedním z důležitých fenoménů, zvláště aktuální v dnešní a budoucí Evropě, je problém osobní sebeidentifikace jedince v multinárodním a multikulturním prostředí vyššího celku, v konkrétním případě sebeidentifikace národnostní. Tato sebeidentifikace totiž může být dvoj- i vícenásobná (např. etnická, státní a evropská), z čehož ovšem vyplývá palčivá otázka nutnosti dvojí či vícenásobné loajality daného jedince. Pro zkoumání problémů, které jsou s tímto aspektem spojeny, je takřka ideálním historickým modelem meziválečná Československá republika. Stát, ideou jehož vzniku se stala především myšlenka národního a státního sebeurčení jednoho národa – Čechů, zahrnoval pestrou strukturu národnostních, etnických a rasových menšin. Jejich příslušníci se mohli – a často museli – současně sebeidentifikovat v rámci několika kategorií, např. současně jako „Němci“, „židé“ i „Čechoslováci“, a to v různé míře, přičemž nutně muselo docházet ke střetu pocíťované loajality vůči těmto kategoriím. Mnozí jedinci také v důsledku politických událostí svoji národnostní sebeidentifikaci měnili, ať již na základě vlastního rozhodnutí či pod tlakem okolností. Právě národnostní problematika a s ní spojené problémy multipltní sebeidentifikace a jejich případných změn v meziválečném Československu a v československém exilu v průběhu války představují podnětný příspěvek k diskusi o možném výkladu pojmu transnacionalita.

¹ Srvn. THELEN, David: The Nation and Beyond: Transnational Perspectives on United States History. In: *The Journal of American History*, 86. 1999, č. 3, s. 965–975.

Problematika zkoumání národnostního složení zahraničních jednotek v české (československé) historiografii

Jedním z nejzajímavějších aspektů historie československých vojenských jednotek v zahraničí během druhé světové války je jejich národnostní struktura. Ze všech armád, které za války zformovaly různé exilové vlády okupovaných zemí, byly československé jednotky po národnostní stránce zdaleka nejpestřejším vojskem. Přesto se otázce národnostní struktury dosud nedostalo patřičné pozornosti – jistých výsledků bylo dosaženo pouze ve výzkumu zastoupení československých Němců a zvláště židů, částečně také Slováků. Zastoupení dalších národnostních slupin ale zůstává prakticky neřešeným problémem, stejně jako zpracování národnostní otázky v čs. jednotkách jako celku. Zatímco od konce války až do konce padesátých let byla tato otázka prakticky tabu, již počátkem následujícího desetiletí se situace změnila.² Po roce 1968 ovšem nastal znovu regres, který trval v zásadě až do roku 1989.³ K výraznějšímu posunu tak mohlo dojít až později. Shodou okolností ovšem v tomto období vyšly i práce, jejichž autoři nemuseli brát na propagandistické potřeby ohled. V roce 1989 se především objevila fundamentální kniha Petera Heumose,⁴ následovaná krátce poté dílem Ericha Kulky.⁵ Národnostní problematika se po roce 1989 stala široce řešenou otázkou i mezi českými historiky, velká část pozornosti se ale upnula na problematiku česko-německého soužití obecně, s důrazem na otázku poválečného odsunu. Je ale velice zajímavé, že mnohé podstatné závěry, ke kterým jednotliví historici došli, nebyly prakticky aplikovány na situaci v zahraničním vojenském odboji, až na výjimky.⁶

² Kol.: *Za svobodu Československa. Kapitoly z dějin československé vojenské jednotky v SSSR za druhé světové války*. I. – III. díl. Naše vojsko, Praha 1959, 1960, 1961; BROD, Toman – ČEJKA, Eduard: *Na západní frontě. Historie československých vojenských jednotek na Západě v letech druhé světové války*. Naše vojsko – Svaz protifašistických bojovníků, Praha 1963; BROD, Toman: *Tobrucké krysy*. Naše vojsko – Svaz protifašistických bojovníků, Praha 1967; KŘEN, Jan: *V emigraci. Západní zahraniční odboj 1939–1940*. Naše vojsko, Praha 1969.

³ Některé podnětné závěry obsahuje např. publikace REINER, Josef: *Komunisté v československém pozemním vojsku na Západě*. Naše vojsko, Praha 1980. Naopak minimální prostor věnovali národnostní otázce autoři syntézy: Kol.: *Vojenské dějiny Československa. Díl IV. (1939–1945)*. Naše vojsko, Praha 1988.

⁴ HEUMOS, Peter: *Die Emigration aus der Tschechoslowakei nach Westeuropa und dem Nahen Osten 1938–1945*. München, R. Oldenbourg Verlag 1989. Zvláště vzhledem k srovnání s ostatními exilovými reprezentacemi nelze pominout dílo: BRANDES, Detlef: *Großbritannien und seine osteuropäischen Alliierten 1939–1943. Die Regierungen Polens, der Tschechoslowakei und Jugoslawiens im Londoner Exil vom Kriegsausbruch bis zur Konferenz von Teheran*. R. Oldenbourg Verlag, München/Wien 1988.

⁵ KULKA, Erich: *Židé v československé Svobodové armádě*. Naše vojsko, Praha 1990; KULKA, E.: *Židé v československém vojsku na Západě*. Naše vojsko, Praha 1992.

⁶ RASZKA, Francis D.: *The Czechoslovak exile government in London and the Sudeten German issue*. Karolinum, Praha 2002. Po roce 1989 se také vcelku intenzivně řešila problematika zastoupení Slováků. Národnostní problémy v meziválečné čs. armádě s důrazem na zastoupení Němců řešil ZÜCKERT, Martin: *Zwischen Nationsidee und staatlicher Realität: Die tschechoslowakische Armee und ihre Nationalitätenpolitik 1918–1938*. Oldenbourg Verlag, München 2004. Čistě popularizační charakter má jedna z mála prací, věnovaných zastoupení Rusínů a Ukrajinců: RICHTER, Karel: *Podkarpatská Rusina v boji za svobodu*. Česká expedice, Praha 1997.

Problematika personálního složení zahraničních jednotek jako objekt a oběť dobové propagandy

Základní koncept nazírání na zahraniční odboj se vlastně příliš nezměnil od válečných let, kdy prvotním úkolem tvorby „příběhu odboje“ byla především propaganda. Již během války tak vznikl jakýsi „obraz ideálního odbojáře“, kterým měl být Čech nebo Slovák, který se rozhodl uniknout z okupované vlasti a se zbraní v ruce bojovat za osvobození Československa. Skupina takto definovaných dobrovolníků se skutečně stala základem všech zahraničních jednotek, formovaných na různých teritoriích a její příslušníci si také ve všech těchto jednotkách po celou válku udrželi ideové i velitelské vedení, jejich počet ovšem dosahoval pouhých několika málo tisíc osob. Na konci války čítaly zahraniční jednotky mnoho desítek tisíc vojáků, a skutečné zastoupení zmíněných „ideálních odbojářů“ bylo mezi nimi zcela minoritní. Většinu početního stavu jednotek tak v průběhu doby zaplňovali vojáci z jiných rekrutačních zdrojů, ať se již jednalo o krajanskou komunitu, hospodářský nebo rasový exil či čs. občany, donucené sloužit v německých ozbrojených silách, slovenské armádě či protektorátním vládním vojsku. Velká část těchto vojáků se ovšem od původních dobrovolníků lišila co do motivace k odboji, bojové morálky, důvodů k odchodu do exilu a dalších aspektů – včetně aspektu národnostního. V průběhu válečných let tedy většina příslušníků čs. jednotek neodpovídala zmíněnému propagandistickému obrazu „ideálního odbojáře“. V žádném období následujících desetiletí ovšem nebylo politicky žádoucí tyto skutečnosti zdůrazňovat. Zkoumání této problematiky je tudíž podle mého názoru významným příspěvkem nejen k zpracování historie čs. zahraničního odboje v letech druhé světové války, ale i ke zkoumání národnostní otázky v Československu i národnostní problematiky jako takové.

METODOLOGIE

Metodologické přístupy

Základním metodologickým přístupem je komparace metod exaktních a humanitních věd a možnosti využití kvantitativních metod, konkrétně metod statistických. Práce proto nemá představovat vyčerpávající zpracování tematiky národnostního složení čs. zahraničního vojska, neboť jde o velice širokou problematiku s mnoha různými aspekty. Naopak, zaměřil jsem se v zásadě na aspekt jediný, a sice „pouhé“ numerické vyjádření. Právě to jsem však považoval za velice přínosnou metodu zkoumání problematiky, až příliš často zatížené, a to i v odborných pracích, emotivními vlivy a osobními hodnotovými preferencemi. Jednou z hypotéz práce je častá frekvence případů vágního přístupu k statistickým datům a neporozumění problematiky jejich aplikace. Právě důsledná charakteristika prostředí, úvodní kriterizace a definiční vymezení základních pojmů přitom představují naprosto samozřejmé elementární kroky při jakékoliv práci v oboru exaktních věd.

Během snahy o aplikaci základních přístupů statistiky se nejen prokázala zmíněná vysoká frekvence dosavadní vágnosti, ale také základní definiční nedostatečnost – tj. jak exaktní formou definovat příslušnost konkrétních osob k jednotlivým národnostním kategoriím, tedy, stručně řečeno, jak přesně definovat „němectví“, „češství“, „židovství“ apod. Disertační práce proto v úvodních částech popisuje historické okolnosti vzniku kritérií statistického zjišťování národnostní struktury v Československu, proces postupné změny oficiálních definic těchto kritérií, tvořených pro účely sčítání lidu, a ukazuje jasné politické vlivy, které působily na zdánlivě čistě technický proces statistického cenzu.

Prameny a literatura

Vzhledem k svému zaměření práce vychází především z dobových materiálů personální evidence čs. jednotek v zahraničí, a to jak z osobních materiálů jednotlivců, tak z různých statistických přehledů, hlášení a tabulek, zpracovaných evidenčními orgány exilové vojenské správy. Rozhodující množství materiálů je uloženo ve Vojenském ústředním archivu – Vojenském historickém archivu v Praze, zatímco materiály uložené v jiných archivech mají pro výzkum problematiky pouze druhotný charakter. Druhotným, respektive doplňkovým, byť nezastupitelným zdrojem se stala také literatura k tématu.

Elektronická databáze

Přestože výzkum potvrdil vysokou relevanci dobových materiálů, nelze při výzkumu vycházet pouze z nich, neboť mají několik podstatných limitů, především technických. Veškeré přehledy mohly být ve své době zpracovány pouze na základě fyzických kartoték, řazených podle jediného údaje, respektive kategorie. Průlom v tomto ohledu znamenal až nástup počítačové techniky. Od roku 2005 vznikala ve Vojenském ústředním archivu – Vojenském historickém archivu v Praze unikátní elektronická databáze všech příslušníků čs. exilových vojenských jednotek.⁷ V databázi je možné provádět různá křížová srovnání, především pak mezi „konfesní“ a „národnostní“ rubrikou.⁸ Elektronické zpracování ale umožňuje i porovnávání věkové struktury, zdravotního stavu, povolání nebo vzdělanostní úrovně vojáků, vše v libovolných vzájemných kombinacích, vázaných mj. i na národnostní faktory.

Operacionalizace národnostní problematiky

Přípravné práce ukázaly obtížnost jednoznačné definice základních kategorií. Jejich operacionalizace tudíž má podstatné limity, a stejně limitovaná je i jejich výpovědní hodnota. Při zpracování i následném vyhodnocení je třeba mít na paměti, že údaje v osobních materiálech nejsou přesným národnostním identifikátorem konkrétních osob, ale pouze konkrétním zápisem, na jehož hodnotu měla či mohla mít vliv celá řada různých okolností.

Podstatným problémem se stala otázka možné operacionalizace zmíněné dvojí- či vícenásobné identifikace. Pro tento účel se zdál být využitelný koncept fuzzy logiky, respektive fuzzy množin, který jako multivalentní (vícehodnotová) logika umožňuje operacionalizovat tzv. stupeň příslušnosti, tedy v daném případě míru nebo poměr identifikace s tou kterou „národnostní“ kategorií. Teoreticky by tak aplikováním této teorie bylo možné vyjádřit současnou příslušnost např. ke kategoriím („množinám“) „židů“, „Němců“ a „Čechoslováků“, a to včetně míry preference či důrazu na tu či onu kategorii.

⁷ Databáze vznikala postupně od ledna 2005 ve Vojenském ústředním archivu – Vojenském historickém archivu v Praze s využitím staršího projektu, Databáze padlých a zahynulých čs. vojáků v druhé světové válce, která byla zpracována tamtéž. Na počátku roku 2013 byly práce na této databázi přerušeny, především vzhledem k chystanému stěhování archivu. Některé vybrané základní údaje z databáze jsou v omezené míře přístupny na internetu: <http://www.vuapraha.cz/Pages/DatabazeVHA/DatabazeLegionaru.aspx>. Originální podoba databáze slouží výhradně pro vnitřní potřeby Vojenského historického archivu, zvláště pak pro účely personální agendy. Při přípravě práce jsem vycházel z aktuální podoby této originální databáze.

⁸ Originální podoba databáze umožňuje full-textové vyhledávání a různé kombinace exportů, filtrování a srovnávání. Především je možné filtrovat a vyextrahovat různé skupiny podle prakticky libovolných kategorií a tvořit z nich samostatné pod-databáze, s nimiž je možné dále pracovat.

CÍLE PRÁCE

1) Důkladně zmapovat vývoj personálního složení čs. vojenských jednotek v zahraničí z pohledu národnostní struktury bude podle mého názoru přínosné již samo o sobě a zaslouží si tak být jedním z cílů práce, tuto rovinu ovšem považuji pouze za základní.

Díky srovnání a vyhodnocení dobových materiálů a využití elektronické databáze je možné provést libovolně podrobné zmapování vnitřní personální struktury v dané množině, a to jak v určitém okamžiku, tak především v rámci postupného vývoje v čase.

2) Poukázat na možnosti využití elektronického zpracování personálních dat a nastínit metody, jak je možné využít kombinace elektronické databáze a dobových materiálů.

Především díky elektronickému zpracování je možné sledovat vzájemné vztahy národnostních aspektů s jinými faktory, nejen konfesními, ale také např. sociálními a věkovými nebo s aspektem motivace ke vstupu do odboje či regionalitě původu.⁹

a) Provést revizi hypotézy o vysoké hodnotě průniku množin osob německé a maďarské mateřské řeči a židovské konfese. Hypotéza byla jedním ze základních motivů vzniku práce a byla již dříve podpořena několika přípravnými sondami.

b) Na základě konkrétních sond se pokusit kvantifikovat či provést kvalifikovaný odhad množiny osob, které neuváděly v materiálech ani jeden znak příslušnosti k židovské komunitě, přestože byly židovského původu. Hypotézou je, že se tohoto cíle nepodaří dosáhnout z nedostatku informací, a to ani v rovině kvalifikovaného odhadu v matematickém smyslu slova.

c) Na základě multiplicitních křížových srovnání poukázat na některé možné souvislosti sociálních, vzdělanostních, zdravotních a národnostních aspektů v rámci osob z jednotlivých rekrutačních zdrojů (např. krajané, pomnichovský rasový exil, zajatci a přeběhlíci z německé branné moci).

d) Pokusit se kvantifikovat význam jednotlivých rekrutačních zdrojů v průběhu času (krajané, zajatci, příslušníci vládního vojska atd.) a poukázat na důsledky, související s faktory národnostní identifikace.

3) Poukázat na některé základní aspekty národnostní problematiky v Československu 1918–1945, zvláště pak na problematičnost definic a kategorií. Hypotézou je silný politický vliv na výběr a tvorbu základních kritérií národnostní otázky.

4) Téma práce má posloužit jako příklad, na němž je možné konkrétně demonstrovat problémy kompatibility metod exaktních a humanitních věd.

⁹ Většina z těchto srovnání nemůže přinést exaktní výsledky ve smyslu číselného vyjádření, poskytují však přehled o provázanosti těchto faktorů.

Za **hlavní cíl** považuji poukázat na možnosti využití základních statistických metod v historii. **Druhým cílem** je faktické zachycení vývoje národnostní struktury v zahraničních jednotkách. Za **vedlejší cíl** považuji demonstraci problémů kompatibility exaktních a humanitních věd na praktickém příkladu.

ZPŮSOB ZPRACOVÁNÍ

Práce má představit možnosti zpracování tématu v různých rovinách a do různé hloubky. Při vlastním výzkumu i zpracování jsem především využíval materiály z produkce evidenčních orgánů čs. exilové vojenské správy, zvláště pak celkových přehledů a statistik, které jsem následně srovnával s elektronickou databází. V rámci jednotlivých sond jsem aplikací do souhrnné databáze vytvářel specializované detailní poddatabáze, z nichž jsem poté pomocí řady vzájemně se doplňujících kritérií exportoval různé dílčí soubory.

Zvolená metoda pochopitelně přináší tím detailnější a podrobnější výsledky, čím detailnější a podrobnější je zvolená šíře záběru. Na druhou stranu, řadu důležitých poznatků může badatel vyexcerpovat i z běžně dostupných, základních přehledů. Práce proto demonstruje oba krajní póly možností. Kapitola, zachycující situaci u československých jednotek ve Francii 1939–1940, má ilustrovat detailní přístup, vycházející z důkladného výběru množství relevantních archivních dokumentů a zpracování řady sond na různé úrovni, vycházejících především z možností elektronické databáze. Stejným způsobem jsem zpracoval i vývoj u čs. jednotek v Británii 1940–1945. Pro demonstraci „jednoduššího“ přístupu, spočívajícího především v analýze snadno dosažitelných a již publikovaných celkových přehledů a tabulek, jsem vybral čs. jednotky na Blízkém východě a v Sovětském svazu. Pokusil jsem se ukázat, že i jednodušší a časově podstatně méně náročné způsoby práce mohou přinést pozoruhodné výsledky. Jako další možnost uchopení tématu jsem zvolil představení tématu optikou jednotlivých „národnostních otázek“. Z celé řady možností jsem z několika důvodů vybral zastoupení Rusínů a Ukrajinců a problematiku židovskou.¹⁰ Tyto kapitoly jsou opřeny především o analýzu dat, excerpovaných z jednotlivých předchozích hlav, vnímaných ovšem jinou optikou. Také zde jsem se přísně držel metody co nejstřízlivějšího „numerického“ pohledu.

¹⁰ Slovenskou problematiku jsem představil v jedné z přípravných studií (viz seznam publikovaných výstupů), německé problematice, které se věnuji dlouhodobě, hodlám věnovat samostatnou práci. Problematiku účasti Rusínů jsem vybral především proto, že je nejméně zpracována, problematiku židovskou z opačného důvodu.

POZNATKY, ZÁVĚRY, OTÁZKY A HYPOTÉZY

1) „Armáda v číslech“ – čs. jednotky v zahraničí v průběhu války

Na všech teritoriích, kde se v průběhu války formovaly čs. vojenské jednotky, vytvořily jejich základ dobrovolníci z českých zemí, kteří odešli do exilu s prvotní myšlenkou na odboj se zbraní v ruce. Podstatný početní nárůst jednotek však vždy umožnily teprve jiné rekruční zdroje, které měly osobitou národnostní strukturu. Ve Francii šlo především o krajanskou obec, v Británii pak o příslušníky pomnichovského exilu. Jednotlivé rekruční zdroje také charakterizovalo časové omezení jejich využití – rychle tak docházelo k podstatným změnám národnostního složení jednotek jako celku. Tato „nárazovost“ byla charakteristická zvláště pro jednotky v Sovětském svazu – jednotlivé rekruční zdroje v daných časových intervalech zcela převládly, ať se již jednalo o Rusíny v roce 1943, Slováky a volyňské Čechy v prvním pololetí roku 1944 či znovu Slováky od února 1945. U jednotek v Británii lze až do února 1944 jasně sledovat postupný pomalý, ale trvalý sestup poměrného zastoupení „Čechů“ a naopak vzestup zastoupení všech ostatních národností. V posledních měsících války došlo k masivní „čechizaci“ jednotek, ovšem pouze v důsledku nástupu značného množství bývalých vojáků *wehrmachtu* a dalších nepřátelských formací. Naplnění početních stavů čs. zahraničních jednotek tak do značné míry umožnili příslušníci národnostních menšin či vojáci, kteří neodpovídali propagandistickému obrazu „ideálního odbojáře“.

2) Aspekty národnostního složení

Významná zjištění vyplývají ze zachycení průběžných změn národnostního složení v průběhu času a na různých teritoriích. Čs. zahraniční jednotky se po národnostní stránce navzájem podstatně lišily, a to jak na různých teritoriích, tak i na jednom teritoriu v průběhu času. Současně se ovšem vždy odlišovaly od národnostní struktury čs. armády před rokem 1938. Na Západě, tedy ve Francii, Británii a na Blízkém východě, tvořili nadpoloviční většinu jednotek vždy Češi. Podstatným závěrem je ale vysoká míra účasti židů a také nemalá přítomnost příslušníků neslovanských národností. Zastoupení jiných národností než české ale bylo v jednotkách na Západě hluboko pod hodnotami průměrného složení obyvatelstva předválečného Československa – pouze Slováci se této hodnotě blížili a v jednom případě (Francie 1940) ji dokonce téměř dvojnásobně překročili. Naopak u jednotek na východní frontě počty Rusínů a Ukrajinců a později Slováků vysoce překračovaly hodnoty průměrného předválečného složení obyvatelstva, přičemž zastoupení kategorie „Čechů původem z českých zemí“ byla početně silně minoritní.

Významným zjištěním byla snaha exilových orgánů o důsledné paritní rozčlenění příslušníků jednotlivých národností u čs. jednotek na Západě. Současně byl ovšem dodržován duch příslušných předválečných instrukcí o výši poměrného zastoupení jednotlivých neslovanských národností u

různých druhů vojska. Cílené rozdělování lze vysledovat na všech stupních včetně nejmenších vojenských částí.

3) Identifikace a sebeidentifikace

Práce prokázala, že faktor statisticky zachycené národnostní příslušnosti daného jedince představoval jen jeden aspekt, vytržený z kontextu širší problematiky národnostní identifikace, pro kterou je zapotřebí reflektovat i řadu dalších relevantních kategorií. Kromě kategorie konfesní se mj. prokázal význam regionalizace původu konkrétních osob i jejich skupin. Potvrdila se tak hypotéza o problematičnosti definic jednotlivých národnostních kategorií, přičemž definičně nejobtížnější se ukázala kategorie vojáků „židovského původu“. Za jedny z nejvýznamnějších výsledků práce považují výsledky křížového srovnání množin „německá mateřská řeč“ a „židovská konfese“, které již během předchozího výzkumu vedly k formulaci některých zásadních hypotéz ohledně vnitřní sklady německé protinacistické opozice v československém exilu a v Československu vůbec. Také další zjištěné průniky množin „židovská konfese“ s jednotlivými „jazykovými“ množinami vyzněly velice zajímavě. Nicméně, zajímavé je i srovnání národnostní situace v celku, tedy především z pohledu vztahu české (a částečně slovenské) majority k menšinám *en gros*.

Velkým problémem se stala mimoběžnost kategorií národnosti, mateřské řeči a vlastní národnostní sebeidentifikace. Kromě osobních rozhodnutí o „změně národnosti“, často spojených s vědomým rozchodem s dosavadním vlastním kulturním okruhem a dalších faktorů, se také projevilo, že otázku národní či národnostní sebeidentifikace celé skupiny obyvatelstva nepovažovaly za zásadní a za přirozenou součást své existence. Tento jev byl nejčastější v židovské komunitě, neomezoval se však jen na ni. Zatímco příslušníci většiny jasně definovaných národnostních celků chápali kategorie mateřského jazyka a národnosti jako významné (a mj. téměř jako analogické), u jiných existovaly v tomto ohledu velké rozdíly (např. židé), další pak tyto kategorie v zásadě ani neznali a v rámci vlastní sebeidentifikace nepoužívali (např. řada Rusínů). Pokusy „zařadit“ tyto osoby do národnostních kategorií pak byly jen násilné a zcela umělé, respektive pouze virtuální.

4) Technické aspekty

V průběhu práce se potvrdila jedna z úvodních hypotéz, tedy nemožnost důsledné aplikace statistických metod na otázku zkoumání národnostní struktury. Především se ukázalo, že není možné ze zachycených osobních dat vyvozovat přesnou národnostní identifikaci jednotlivých osob, neboť kategorie „mateřská řeč“ a „národnost“ nejsou ani zdaleka totožné, navíc pro národnostní identifikaci jsou podstatné i některé další kategorie.

Pokus o operacionalizaci vyjádření vícenásobné identifikace pomocí aplikace teorie fuzzy množin selhal. Matematické vyjádření tzv. stupně příslušnosti totiž vychází z předpokladu jasné definice

základních kategorií a neřeší tak základní problém operacionalizace národnostní problematiky, kterým je právě definiční vágnost těchto kategorií.

Práce prokázala výrazné limity možností využití statistických metod v historii. Vzniklé problémy vyplývají zvláště z nemožnosti exaktní definice, kriterizace a kategorizace. Závěry jsou v tomto ohledu jednoznačné: snaha důsledně definovat pojmy podle zásad exaktních věd nutně selhává, nicméně je velice užitečnou metodou, která může upozornit na mnohé dosud opomíjené otázky. Na druhou stranu pokus dokazuje, jak dalece jsou exaktní vědy (a to i ty „praktické“ jako např. statistika) samou svojí podstatou založeny na virtuální realitě umělého prostředí a jsou tedy pro použití v humanitních vědách příliš teoretické.

ZÁVĚR

Širokou problematiku československého zahraničního vojenského odboje v žádném případě nelze zúžit na otázku počtů či „převést na čísla“. Československé vojenské jednotky v zahraničí v letech 1939–1945 nicméně představují model, na kterém je možné demonstrovat metody exaktního přístupu k národnostní otázce. Ve svém důsledku disertační práce mj. poukáže i na limity možné aplikace exaktních věd na vědy humanitní. Práce ale především poskytne nový náhled na otázky vzájemného soužití několika národů a národností v jednom státě a na problémy, se kterými se potýkali příslušníci menšin v meziválečném Československu a v zahraničním odboji za druhé světové války.

Nicméně se domnívám, že právě možnosti, které nabízí analýza aritmetické stránky zůstávaly po dlouhou dobu nevyužity. Tyto možnosti se navíc podstatně zvýšily díky výraznému rozvoji počítačové techniky. Přesto je jasné, že samotná čísla ani jejich nejdůkladnější analýza samy o sobě nedokážou zodpovědět řadu podstatných otázek, které se pojí s problematikou zkoumání zahraničního odboje. Nicméně je možné nejen získat velkou sumu nových poznatků, ale především otevřít nové perspektivy. Není náhodou, že tato práce z mého pohledu mnohem více nových otázek nastínila, než na kolik „starých“ byla schopna poskytnout odpověď. Právě v tom ale osobně vidím její přínos.

VYBRANÉ ZÁKLADNÍ PRAMENY A LITERATURA

ARCHIVY

Národní archiv Praha

Vojenský historický archiv Bratislava

Vojenský archiv – centrálna registratúra Trnava

Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv Praha

PUBLIKOVANÉ PRAMENY

NĚMEČEK, Jan – KUKLÍK, Jan – NOVÁČKOVÁ, Helena – ŠŤOVÍČEK, Ivan (eds.): *Dokumenty československé zahraniční politiky. Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatímní vlády 1939–1940 (16. březen 1939 – 15. červen 1940)*. Ústav mezinárodních vztahů – Historický ústav AV ČR, Praha 2002

NĚMEČEK, Jan – KUKLÍK, Jan – NOVÁČKOVÁ, Helena – ŠŤOVÍČEK, Ivan (eds.): *Dokumenty čs. zahraniční politiky. Od uznání čs. prozatímní vlády do vyhlášení válečného stavu Německu 1940–1941. Svazek I (16. červen 1940 – 30. duben 1941)*. Ústav mezinárodních vztahů – Historický ústav AV ČR, Praha 2006

NĚMEČEK, Jan – KUKLÍK, Jan – NOVÁČKOVÁ, Helena – ŠŤOVÍČEK, Ivan (eds.): *Dokumenty československé zahraniční politiky. Od uznání čs. prozatímní vlády do vyhlášení válečného stavu s Německem 1940–1941. Svazek II (1. květen 1941 – 31. prosinec 1941)*. Ústav mezinárodních vztahů – Historický ústav AV ČR, Praha 2009

Sborník důvěrných výnosů a nařízení Čs. vojenské správy, ročník 1940

Sborník důvěrných výnosů a nařízení MNO, ročník 1939, 1943, 1944

Sčítání lidu v Republice československé ze dne 15. února 1921. I. díl. Státní úřad statistický, Praha 1924

Úřední věstník československý, ročník I–V (1939–1944)

MONOGRAFIE, ODBORNÉ A POPULARIZAČNÍ PRÁCE, PAMĚTI

ANDERSON, Benedict: *Představy společnosti. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Karolinum, Praha 2008

BOHÁČ, Antonín: *Národnost a sčítání lidu (K Rádlovu sociologickému rozboru naší národnostní statistiky)*. Zvláštní otisk z Československého statistického věstníku, čís. 1–2, roč. XI (1930). Melantrich, Praha 1930

BOHÁČ, Antonín: *Národnost při druhém sčítání lidu*. Zvláštní otisk ze Statistického obzoru roč. XII (1931), č. 1–2. Melantrich, Praha 1931

BRANDES, Detlef: *Großbritannien und seine osteuropäischen Alliierten 1939–1943. Die Regierungen Polens, der Tschechoslowakei und Jugoslawiens im Londoner Exil vom Kriegsausbruch bis zur Konferenz von Teheran*. Oldenbourg Verlag, München – Wien 1988

BRANDES, Detlef: *Der Weg zur Vertreibung 1938–1945. Pläne und Entscheidungen zum ‚Transfer‘ der Deutschen aus der Tschechoslowakei und aus Polen*. R. Oldenbourg Verlag, München 2001

BROD, Toman: *Tobrucké krysy. Naše vojsko – Svaz protifašistických bojovníků*, Praha 1967

BROD, Toman – ČEJKA, Eduard: *Na západní frontě. Historie československých vojenských jednotek na Západě v letech druhé světové války*. Naše vojsko – Svaz protifašistických bojovníků, Praha 1965

BURKE, Peter: *Francouzská revoluce v dějepisectví. Škola Annales (1929–1989)*. NLN, Praha 2004

FRY, Helen P.: *The King's Most Loyal Enemy Aliens: Germans Who Fought for Britain in the Second World War*. Sutton Publishers, Stroud 2007

- GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan: *Druhá republika. Svár demokracie s totalitou*. Paseka, Praha – Litomyšl 2004
- GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan: *Velké dějiny země Koruny české. Svazek XVb*. Paseka, Praha – Litomyšl 2007
- GELLNER, Arnošt: *Národy a nacionalismus*. Josef Hříbal, Praha 1993
- HEUMOS, Peter: *Die Emigration aus der Tschechoslowakei nach Westeuropa und dem Nahen Osten 1938–1945*. R. Oldenbourg Verlag, München 1989
- HOBBSAWM, Eric J.: *Národy a nacionalismus od roku 1780. Program, mýtus, realita*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2000
- HRBEK, Jaroslav – SMETANA, Vít a kol.: *Draze zaplacená svoboda. Osvobození Československa 1944–1945*. Paseka, Praha 2009
- HROCH, Miroslav: *Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů*. SLON, Praha 2003
- HUDSON, Pat: *History by Numbers: An Introduction to Quantitative Approaches*. Hodder Education, Hachette Livre UK, London 2000
- IGGERS, Georg G.: *Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivy k postmoderní výzvě*. NLN, Praha 2002
- KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře První republiky (1918–1938). Díl druhý: Československo a České země v krizi a v ohrožení (1930–1935)*, Libri, Praha 2002; *Díl třetí: O přežití a o život (1936–1938)*, Libri, Praha 2003
- Kol.: *Vojenské dějiny Československa. Díl IV. (1939–1945)*. Naše vojsko, Praha 1988
- Kol.: *Za svobodu Československa. Kapitoly z dějin československé vojenské jednotky v SSSR za druhé světové války*. Svazek I – III. Naše vojsko, Praha 1959, 1960, 1961
- KOLDINSKÁ, Marie – ŠEDIVÝ, Ivan: *Válka a armáda v českých dějinách. Sociohistorické črty*. NLN, Praha 2008
- KŘEN, Jan: *Do emigrace. Buržoazní zahraniční odboj 1938–1939*. Naše vojsko, Praha 1963
- KŘEN, Jan: *V emigraci. Západní zahraniční odboj 1939–1940*. Naše vojsko, Praha 1969
- KUKLÍK, Jan: *Vznik Československého národního výboru a prozatímního státního zřízení ČSR v emigraci v letech 1939–1940*. Karolinum, Praha 1996
- KUKLÍK, Jan – NĚMEČEK, Jan: *Od národního státu ke státu národností? Národnostní statut a snahy o řešení menšinové otázky v Československu v roce 1938*. Karolinum, Praha 2013
- KULKA, Erich: *Židé v československé Svobodové armádě*. Naše vojsko, Praha 1990
- KULKA, Erich: *Židé v československém vojsku na Západě*. Naše vojsko, Praha 1992
- LE ROY LADURIE, Emmanuel: *The Territory of the Historian*. University of Chicago Press, Chicago 1979
- MARŠÁLEK, Zdenko – HOFMAN, Petr: *Dunkerque 1944–1945. Ztráty Československé samostatné obrněné brigády během operačního nasazení ve Francii*. NLN, Praha 2011
- MIDDEL, Mathias – ROURA I AULINAS, Lluís (eds.): *Transnational challenges to national history writing*. Palgrave Macmillan, New York 2013
- NAVARA, Mirko – OLŠÁK, Petr: *Základy fuzzy množin*. ČVUT, Praha 2002
- PETRÁŠ, René: *Menšiny v meziválečném Československu. Právní postavení národnostních menšin v první Československé republice a jejich mezinárodněprávní ochrana*. Karolinum, Praha 2009
- PEŠEK, Jiří – TŮMA, Oldřich – KITTEL, Manfred – MÖLLER, Horst: *Německé menšiny v právních normách 1938–1948. Československo ve srovnání s vybranými evropskými zeměmi. Doplněk – ÚSD AV ČR*, Praha 2006
- POP, Ivan: *Энциклопедия Подкарпатской Руси*. Izdatelstvo V. Padjaka, Užhorod 2001
- PŮLPÁN, Zdeněk: *K problematice vágnosti v humanitních vědách*. Academia, Praha 1997
- RÁDL, Emanuel: *Národnost jako vědecký problém*. O. Girgal, Praha 1929
- RAGIN, Charles: *Fuzzy-set Social Science*. University of Chicago Press, Chicago 2000
- RASZKA, Francis D.: *The Czechoslovak Exile Government in London and the Sudeten German Issue*. Karolinum, Praha 2002

- REINER, Josef: *Komunisté v československém pozemním vojsku na Západě*. Naše vojsko, Praha 1980
- RYCHLÍK, Jan: *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914–1992*. Vyšehrad – ÚSTR, Praha 2012
- ŘEZNÍK, Miloš: *Formování moderního národa (Evropské „dlouhé“ 19. století)*. Triton, Praha 2003
- SCHULZE, Hagen: *Stát a národ v evropských dějinách*. NLN, Praha 2003
- SVOBODA, Gustav: *1. československá divize ve Francii (1939–1940)*. PIC MO, Praha 2010
- ŠOLC, Jiří: *Za frontou na Východě. Českoslovenští parašutisté ve zvláštních operacích na východní frontě za druhé světové války (1941–1945)*. Svět křídel, Cheb 2003
- ŠPANIEL, Otakar: *Čs. armáda druhého odboje*. Orbis, Praha 1945
- ŠVORC, Peter: *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918–1946*. NLN, Praha 2007
- TÓTH, Andrej – NOVOTNÝ, Lukáš – STEHLÍK, Michal et al: *Národnostní menšiny v Československu 1918–1938. Od státu národního ke státu národnostnímu*. Univerzita Karlova, Praha 2012
- VALENTA, Jaroslav – VORÁČEK, Emil – HARNA, Josef (eds.): *Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě*. Sborník z mezinárodní vědecké konference. Svazek 1, 2. Historický ústav AV ČR, Praha 1999
- VANĚK, Miroslav a kol.: *Orální historie. Metodické a „technické“ postupy*. Scriptum. Filozofická fakulta Univerzity Palackého, Olomouc 2003
- ZÜCKERT, Martin: *Zwischen Nationsidee und staatlicher Realität. Die tschechoslowakische Armee und ihre Nationalitätenpolitik 1918–1938*. Oldenbourg Verlag, München 2006
- ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica (ed.): *Československá armáda 1939–1945 (plány a skutečnost). Příspěvky z mezinárodní konference 22. – 23. října 2002*. AVIS, Praha 2003
- ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica: *Zapomenutá elita. Českoslovenští vojenští diplomaté v letech 1938–1945*. Mladá fronta, Praha 2011

STUDIE A ČLÁNKY

- AUERHAN, Jan: Pokus o demografii zahraničních Čechů a Slováků. In: *Československá vlastivěda*, řada 2: Národopis. Sfnx, Praha 1936, s. 97–139
- BUBENÍK, Jaroslav – KŘEŠŤAN, Jiří: Národnost a sčítání lidu: k historickým souvislostem polemiky mezi Antonínem Boháčem a Emanuele Rádlem. In: *Historická demografie*, 19, 1995, s. 119–133
- BUBENÍK, Jaroslav – KŘEŠŤAN, Jiří: Zjišťování národnosti jako problém statistický a politický: zkušenosti ze sčítání lidu za první republiky. In: *Paginae historiae*, 3, 1995, s. 119–140
- ČAPKOVÁ, Kateřina: Uznání židovské národnosti v Československu 1918–1938. In: *ČČH*, 102, 2004, č. 1, s. 77–103
- DELACOR, Regina M.: From Potential Friends to Potential Enemies: The Internment of Hostile Foreigners in France at the Beginning of the Second World War. In: *Journal of Contemporary History*, Vol. 35, No. 3, s. 361–368
- GEBHART, Jan: Češi a čechoslovakismus ve druhém odboji. In: KVAČEK, Robert (ed.): *Poceta profesoru Janu Kuklíkovi*. Acta Universitatis Carolinae, 1998, č. 1. Karolinum, Praha 2000, s. 45–58
- GUEDJ, Jérémy: Les Juifs français face aux Juifs étrangers dans la France de l'entre-deux-guerres. In: *Cahiers de la Méditerranée*, 78, 2009, s. 43–73. Dostupné na: <http://cdlm.revues.org/4637>
- HARAKSIM, Ľudovít: Národnostná identita Rusínov na východnom Slovensku. In: TÝŽ (ed.): *Národnosti na Slovensku*. Veda, Bratislava 1993, s. 71–80
- KUČERA, Jaroslav: Koncepcie národního státu Čechů a Slováků a jeho realita v životě první republiky. In: VALENTA, Jaroslav – VORÁČEK, Emil – HARNA, Josef (eds.): *Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě*. Sborník z mezinárodní vědecké konference. Svazek 2. Historický ústav AV ČR, Praha 1999, s. 602–610

- KUČERA, Jaroslav: Politický či přirozený národ: K pojetí národa v československém právním řádu meziválečného období. In: *ČČH*, 99, 2001, č. 3, s. 548–568
- KUKLÍK, Jan – ČECHUROVÁ, Jana: Czech Refugee Trust Fund a československá emigrace. Část 1. Geneze a finanční zabezpečení. In: *Soudobé dějiny*, 2007, č. 1, s. 9–43
- MARŠÁLEK, Zdenko: Česká nebo československá armáda? Slováci v čs. zahraničních jednotkách za 2. světové války. In: GONĚC, Vladimír a kol. (eds.): *Česko-slovenská historická ročenka*, 2009, s. 63–84
- MARŠÁLEK, Zdenko: Českoslovenští občané německé národnosti v čs. brigádě ve Velké Británii 1940–1944. In: *Historie a vojenství*, 1997, č. 2, s. 131–151
- MARŠÁLEK, Zdenko: Rodáci z okresu Slaný v zahraničním vojenském odboji a otázka zkoumání regionality původu příslušníků zahraničních vojenských jednotek. In: BARTONÍČEK, Pavel – ČEČRDLE, Jan – HRABÁNKOVÁ, Blažena (eds.): *Slaný a Slánsko v letech 1939–1945*. Sborník z historické konference Slaný 2010. Vlastivědné muzeum ve Slaném, Slaný 2011, s. 66–76
- NĚMEČEK, Jan: Zpráva vládního delegáta Františka Němce o vývoji na Podkarpatské Rusi 1944. In: *Sborník archivních prací*, 2000, č. 1, s. 121–203
- PROCHÁZKA, Ivan: Brion-sur-Ource. Osudy vojáků 1. ženijní roty na území Francie a Británie v roce 1940. In: *Historie a vojenství*, 2010, č. 1, s. 19–45
- STIGLER, Stephen M.: International Statistics at the Millenium: Progressing or Regressing? In: *International Statistical Review*, 2000, č. 2, s. 111–121
- STONE, Lawrence: The Revival of Narrative: Reflections on a New Old History. In: *Past and Present*, 85, Nov. 1979, s. 3–24
- STRÍBRNÝ, Jan: Židovští vojenští duchovní a židovská otázka v československém vojsku na Západě v letech 1939–1945. Příběh Alexandra Krause a JUDr. Hanuše Rebenwurzela-Rezka. In: KREJČOVÁ, Helena – SVOBODOVÁ, Jana (eds.): *Postavení a osudy židovského obyvatelstva v Čechách a na Moravě v letech 1939–1945*. ÚSD AV ČR, Praha 1998, s. 162–220
- ŠAMANOVÁ, Gabriela: Národnost ve sčítání lidu v českých zemích. In: *Naše společnost*, 2005, č. 1, s. 10–15
- STONE, Lawrence: The Revival of Narrative: Reflections on a New Old History. In: *Past and Present*, 85, Nov. 1979, s. 3–24.
- ŠTEFANSKÝ, Václav: K niektorým problémom postavenia Slovákov v čs. armáde (1918–1939). In: *Vojenská história*, 1, 1997, č. 2. s. 3–17
- THELEN, David: The Nation and Beyond: Transnational Perspectives on United States History. In: *The Journal of American History*, 1999, č. 3, s. 965–975
- VAGTS, Alfred: Foreigner as Soldier in the Second World War, II. In: *The Journal of Politics*, Vol. 9 (1947), No. 3, s. 392–416
- ZEMAN, Zbyněk: The Four Austrian Censuses and their Political Consequences. In: CORNWALL, Mark (ed.): *The Last Years of Austria–Hungary: Essays in Political and Military History 1908–1918*. Exeter Studies in History No. 27, University of Exeter Press, Exeter 1990, s. 31–40

NEPUBLIKOVANÉ PRÁCE A RUKOPISY

- BROWN, Alan Clifford: *The Czechoslovak Air Force in Britain, 1940–1945*. PhD thesis. University of Southampton, Southampton 1998. Dostupné na: <http://eprints.soton.ac.uk/42318/1.hasCoversheetVersion/0000326.pdf>
- KRAUS, John Hanuš: *My personal Guy Fawkes' and Other Days. An autobiographical sketch*. Geneva 2004. (kopie rukopisu v držení autora)
- MARŠÁLEK, Zdenko: "On the right side again": Service of former Wehrmacht soldiers in military units of the exile governments of the occupied countries (in comparison of Czechoslovakia and Poland). (v tisku)

INTERNETOVÉ ZDROJE